

הרב ברוך אבערלאנדער

אמירת הקינות כליל תשעה באב בנגדי שבת*

פסק הרמ"א:

אין לובשין בגדי שבת בשבת חזון

כתב הרמ"א (סי' תקנא ס"א): "מילה שהיא מר"ח עד תשעה באב נוהגין שהמוהל ובעל ברית ואבי הבן לובשין בגדי שבת, אבל בלאו הכי אסור. אפילו בשבת של חזון אין מחליפין ללבוש בגדי שבת, כי אם הכתונת לבד".

[על איסור לבישת בגדי שבת לאבל בימי אבלותו ראה שו"ע יו"ד (סי' שפט ס"ג) ונו"כ שם].

פירוש ראשון: מנהג אשכנז

שלובשים בגדי חול בשבת חזון

נוהג עלמא לפרש את דברי הרמ"א הללו שהאיסור ללבוש בגדי שבת הוא מפני שהם בגדי יקר ותפארת, ואינו מתאים ללבוש בימי אבלות בגדים לתפארת. ולכן היו קהילות שבשבת חזון לא היו מחליפים בגדיהם ולבשו בשבת בגדי החול.

ומעניין מה שכתב ב'ערוך השלחן' שם (סי"א): "ודע שאצלינו יש שנים או ג' דורות [ביו"ד סי' שפט ס"א כתב ה'ערוך השלחן': 'זה כמאה שנה'] שאין נוהגין במנהג הזה בשבת חזון, אלא לובשין כל בגדי שבת. וגדולי הדור שהיו אז הנהיגו כן, באמרם שזהו כמראים אבלות בשבת בפרהסיא. ולכן אפילו בשבת שחל בו ט"ב ונדחה אנו לובשין בגדי שבת מטעם זה. ולכן בימינו אלה כמעט נשכח הדבר שאין ללבוש בגדי שבת בשבת חזון".

ויש להעיר בקשר זה, שבהונגריה באויבערלאנד נהגו כמנהג הזה עד שנחרבו

הקהילות בשואה ומיד לאחריה.¹ אמנם היום נתבטל מנהג זה גם מבני בניהם (למרות שממשיכים לנהוג במנהגי אבלות אחרים, כמו שירת "לכה דודי" בניגון 'אלי ציון'). ומעולם לא ראיתי מי שלבש בגדי חול בשבת חזון. וכן כתב בשו"ת 'באר משה' (ח"ז עמ' שח סוף אות א): "לעת עתה בכל קהילות ערי חו"ל גם כן אכשור דרא, ולובשים בגדי שבת".

פירוש שני: לא לובשים בגדים חדשים ומכובסים בשבת חזון

אבל ב'ביאור הגר"א' שם (סק"ב) כתב על דברי הרמ"א הנ"ל: "אבל בלאו הכי כו'. לא מיבעיא בשבת שחל ט"ב בתוכה דמדינא אסור, דהא אף במכובסין אסור כ"ש בחדשים... אלא אפילו מר"ח, כיון שנהגו לאסור בכיבוס כמ"ש בסעיף ג' בהג"ה".

והכוונה למה שפסק בשו"ע שם: "שבוע שחל בו תשעה באב, אסורים לספר ולכבס... וכן המכובסים מקודם, בין ללבוש בין להציע בהם המטה... אסור". וכתב ע"ז הרמ"א: "ואנו נוהגין להחמיר בכל זה מתחלת ר"ח עד אחר התענית, אם לא לצורך מצוה...". הרי לפי הבנת הגר"א האיסור על לבישת בגדי שבת אינו אלא כיון שהם חדשים או עכ"פ מכובסים.

שני גדרים בנגדי שבת: נקיים ונאים

ויש להוסיף בנוגע לגדר של בגדי שבת שכולל שני דברים: בגדים נקיים ובגדים נאים. דהנה בשו"ע (סי' רמב ס"א) כתב: "מתקנת עזרא שיהיו מכבסים בגדים בחמישי בשבת מפני כבוד השבת", "כדי ללבוש לבנים בשבת" (שו"ע הרב אדה"ז

* תודתי נתונה בזה לידידי הרה"ג חיים שי' רפופרט על הערותיו שהשלימו מאמר זה.

1 ראה לדוגמא מנהגי ק"ק באניהאד (בסוף ספר 'מנחת דבשי' ח"ב להרב יששכר דובער שווארץ עמ' רפח אות ו): "בשבת חזון הי' עושים קצת שינוי בבגדים"

גם ללבוש בגדי שבת משומשים שלא כיבסו אותם לאחר שלבשו אותם בשבת שעברה. [וכל זה הוא לשיטת הרמ"א, אבל לפי שיטת הגר"א עצמו (שם סק"ג) דברי הרמ"א אינם אלא "חומרא בעלמא" שהרי "התירו (תענית כט, ב) לכבס משום כבוד השבת...", ולדעת הגר"א מותר מעיקר הדין ללבוש גם בגדים מכובסים ונקיים בשבת חזון.]

כל בגדי שבת נחשבים מנוהצין

אמנם בשו"ע שם (סי' תקנא ס"ו) כתב: "כלים חדשים, בין לבנים בין צבועים בין של צמר בין של פשתן, אסור ללבוש בשבת [-בשבוע] זה", והגיה ע"ז הרמ"א: "ואנו מחמירין מראש חודש ואילך", וכתב ע"ז ה'מגן אברהם' (סק"כ): "כלים חדשים. נ"ל שדרך ללבוש הבגדים במכבש, א"כ הוי מנוהצין ואסורים מדינא. ומה"ט נהגו איסור בבגדי שבת, דאע"פ שלבשן כמה שבתות עדיין גיהוצם ניכר" (וראה גם שם סי' תקנט סוף סק"י). וביאר ב'לבושי שרד': "המג"א הוסיף דכל זמן שגיהוצם ניכר אסור אפילו נתגהצו זמן רב ולובשן כמה שבתות. ולכן נהגו איסור בבגדי שבת, דעל פי הרוב גיהוצן ניכר".

ולפי דברי המג"א יוצא שכל איסור לבישת בגדים נאים אינו אלא כיון שנחשבים מכובסים, כיון שעדיין גיהוצם ניכר. ולפי זה אין היתר ללבוש בגדי שבת שכבר השתמשו בו ולא כיבסו אותם מחדש, כיון שגיהוצן ניכר.

"בגדי שבת" ו"לבנים"

מה יותר חמור?

והנה נפסקה ההלכה בשו"ע (סי' תקנט ס"ח, ע"פ ה'מרדכי' שם) לענין ברית בט' באב: "בעל ברית לובש בגדים אחרים, אך לא לבנים ממש". וכתב הרמ"א: "ואבי הבן והמוהל והסנדק כולם נקראים בעלי ברית, ומותרים ללבוש בגדי שבת לאחר שגמרו הקינות ובאין למול התינוק, אבל לא ילבשו לבנים". וכתב ע"ז ב'ערוך השלחן' שם

שם סי"א). ובלשון חז"ל (שבת קיט, א): אמרה תורה כבדהו בכסות נקיה. ושם (סי' רסב ס"ב) כתב עוד: "ישתדל שיהיו לו בגדים נאים לשבת. ואם אי אפשר לו, לפחות ישלשל". ובשו"ע הרב אדה"ז שם (ס"ג) כתב: "חייב כל אדם להשתדל שיהיו לו בגדים נאים לשבת כפי יכולתו, שצריך לכבד השבת בכסות נקיה, כמו שנתבאר בסי' רמ"ב. ובדברי קבלה נאמר [ישעיה נח, יג] וכבדתו מעשות דרכיך, ודרשו חכמים [שבת קיג, א] וכבדתו, שלא יהא מלבושך של שבת כמלבושך של חול, שיחליפנו באחר (שהוא נאה ממנו)". הרי לנו ש"צריך" ללבוש כסות נקיה, ו"להשתדל" שיהיו לו בגדים נאים.

עוד כתב בשו"ע הרב שם: "ויש אנשי מעשה מדקדקים שלא ללבוש בשבת מכל מה שלבש בחול אפילו אזור ומכנסים וחלוק", ובפשוטו הרי זה קשור לחיוב ללבוש כסות נקיה, שאנשי מעשה מחליפים כל בגדיהם לבגדים נקיים ומכובסים.

ואולי כל זה מדויק בלשון הרמ"א שבנוגע לבגדי שבת הוא משתמש בלשון "מחליפין" [וב'דרכי משה' הביא שכן הוא לשון הגהות אשר"י (תענית פ"ד סי' לט) וה'מרדכי' (תענית רמז תרלה)], כי עיקרו של בגדי שבת הוא שמחליף את הבגדים המשומשים לבגדים מכובסים ונקיים, אם כי ישנם גם כאלו שהם יותר נאים.

ומעתה מבוארים שני הפירושים שבדברי הרמ"א, הפירוש הרווח שהרמ"א אוסר ללבוש בגדי שבת הנאים, ופירוש הגר"א שהרמ"א אוסר ללבוש בגדים נאים ומכובסים.

האם לפי הביאור השני מותר ללבוש

בגדים נאים שאינם מכובסים

ולפי פירושו של הגר"א יל"ע האם לפי הרמ"א אסור ללבוש בשבת חזון בגדים נאים שאינם מכובסים. ואם נאמר שכל שאינם מכובסים מותר ללבושם, יוצא שאין חיוב ללבוש בשבת חזון בגדי חול דוקא, כי אפשר

בסופו): "כתב מהרי"ל [מנהגי מהרי"ל עמ' רנו אות כה] אחר המילה פושטין הבגדים". וביאר ב'שיירי כנסת הגדולה' שם (אות יז): "ויראה שדבריהם אמורים לפי המנהג שהיה נוהג מהרי"ל [וכפי שכתב בהדיא במנהגי מהרי"ל שם], שאחר סיום הקינות, טרם יתחילו איוב וירמיה, היו מלין את התינוק, ואחר המילה היו אומרים איוב וירמיה, לכן אינו מן הנכון לקרות איוב וירמיה בבגדי שבת. אבל לפי מנהגינו שאנו נוהגין שלא למול עד אחר חצות או עד שעת מנחה [ראה שתי הדיעות בשו"ע שם ס"ז], שאין צורך לחזור לבית הכנסת אחר המילה, אין קפידא אם נשאר בבגדי שבת או מפשיטם". והובא זה גם ב'כף החיים' שם (ס"ק טז). [ולהעיר מ'נטעי גבריאל' שם (ס"י) שרק בט' באב נדחה יש אומרים שא"צ לפשוט בגדי השבת. וכך משמע פשוט דברי ה'משנה ברורה' שם (סקל"ד). אמנם לפי ה'כנסת הגדולה' גם כשאנו נדחה א"צ לפשוט].

והעיר הרה"ג שריה דבליצקי זצ"ל ב'זה השלחן' (ח"ב סי' תקנט) על מש"כ ה'כנסת הגדולה' שבאם לא חוזרים לביהכ"נ אין קפידא אם נשאר בבגדי שבת, "...ואף בזה מורים פשוט דברי המהרי"ל לפשוט ולא ככנה"ג".

והנה זה לשון 'מנהגי מהרי"ל' שם: "מילה שחל בט' באב, היה נוהג מהרי"ל סג"ל כשסיימו הקינות טרם שהיו מתחילין לומר איוב וירמיה, הולכים אבי הבן ובעל ברית והמוהל לביתם ומחליפין בגדיהם לבגדי שבת אך לא לבשו לבנים. וחזרו לבה"כ והיו מדליקין הנרות, וכן הוא בספר פרנס [דבריו יועתקו לקמן], ומביאין הנער ומוהלין. ואחר המילה פושטין הנ"ל בגדיהן אשר החליפו, וכן בספר פרנס, ואומרים איוב וירמיה. וכל זה הורה מהרי"ל סג"ל למעשה". ולא הבנתי למה החליט ב'זה השלחן' שפשוט דברי המהרי"ל מורים שבכל מקרה צריך להוריד את בגדי השבת אחרי הברית, שהרי י"ל שמש"כ "ואחר

(ס"ח): "ומ"ש ברמ"א 'בגדי שבת', נ"ל דלאו דוקא, דא"כ איך אומר 'לא לבנים ממש'...?", לפי הבנת ה'ערוך השלחן' 'בגדי שבת' ו'לבנים' היינו הך, וא"כ רישא לאו סיפא. וב'נטעי גבריאל' (בין המצרים ח"ב פפ"א הערה יב) כתב על דברי ה'ערוך השלחן, ש'רוב הפוסקים לא ס"ל כוותיה" ולובשים בגדי שבת.

והנה בשו"ת מהרי"ל מברונא (סי' יח) מפרש את דברי ה'מרדכי' הנ"ל: "...לובשים אז כלים אחרים' ר"ל קוטא [-בגד עליון] וסרבל של שבת... א"כ כלים אחרים' דקאמר ר"ל קוט[א] וסרבל. ולא לבנים ממש' ר"ל כתונת, שאין רצונו שילבישו כתונת לבן מאחר דדבר שבצנעה הוא...". והובאו הדברים גם ב'שיירי כנסת הגדולה' (הגהות הטור אות טז).

ולפי דרכו וע"פ המבואר לעיל אולי יש לפרש דברי הרמ"א כפשוטם, ומטעם אחר, שבגדי שבת מותרים ללבוש, כיון שכבר לבשו אותם כמה פעמים ואינם נקיים ממש, אבל "לבנים" שכיבסו אותם והם נקיים ממש ה"ה אסורים גם לבעלי הברית. ולפי זה יצא שבגדים נקיים ("לבנים") חמורים יותר מבגדי שבת.

אמנם אלו האשכנזים שנהגו כפסק הרמ"א בשבת חזון, לא לבשו בגדי שבת אבל החליפו כתונת לבן. והעיר על כך ב'חידושי אנשי שם' למרדכי שם, הביאו ה'מגן אברהם' (סי' תקנט סק"י). ומזה משמע דלא כהנ"ל, שבגדי שבת יותר חמורים מאשר בגדים נקיים. אבל אפשר לפרש כמו שכתב ב'משנה ברורה' (סי' תקנא סק"ו), דהטעם דיותר להחליף כתונת (וגם פוזמקאות), כיון שאינו לובשה אלא מפני הזיעה. וצ"ע.

האם צריך בעל הברית

לפשוט בגדי השבת לאחר הברית

והנה בקשר לפסק הרמ"א הנ"ל לענין בעלי ברית, כתב ה'מגן אברהם' שם (סקי"א

המילה פושטין הנ"ל בגדיהן אשר החליפו" הרי זה הקדמה למה שנאמר אחר כך "ואומרים איוב וירמיה".

ולכאורה יוצא לפי ה'כנסת הגדולה', שהאיסור על בגדי שבת אינו אלא על עצם הלבישה, דהיינו שאסור להתלבש בבגדי שבת. אבל באם כבר לבש את בגדי שבת בהיתר, אין חיוב להסירם אפילו באם סיבת ההיתר כבר לא קיימת. אבל גם אז "אינו מן הנכון" לקרות איוב וירמיה בבגדי שבת.

האם צריך לפשוט בגדי השבת

במוצאי שבת חזון

וכך כתב ב'אשל אברהם' בוטשאטש (סי' תקנא ס"א בהגה): "...במיוחדים לשבת או יו"ט קודש לבד, שבחול יש איסור, אם לבש מצד מצוות מילה אין איסור בכך אם משהה על עצמו יותר. וכן בשבת קודש אחר שהבדילו כל הציבור, כי איסור הוא רק התחלת הלבישה, ולא שייך בכך מעין חיוב על שיעור פשיטה כבכלאים, ורק תחילת הלבישה יש עליו מניעה. וכן הוא בכניסת ר"ח אב, שבבשר מחמירים מהכניסה, משא"כ במלבושים מסתמא לא קבעו רק על תחילת הלבישה, שהרי פשיטה יש בה ע"פ רוב נגד כבוד הבריות".

ולא כל כך ברור לי למה החלפת בגד י"ש בה ע"פ רוב נגד כבוד הבריות". ואולי כוונתו לטירחא יתירה.

ובשו"ת 'משנת יוסף' (ח"ה סי' צז) העיר על דברי ה'אשל אברהם': "אבל י"ל דהני מילי אחרי הבדלה עד גמר סעודת מלוה מלכה וכו"ל, ומשגמר אותה יש אכן חיוב לפשוט בגדי השבת, דמש"כ הרמ"א 'אפילו בשבת של חזון אין מחליפין ללבוש בגדי שבת' אין האיסור [רק] 'להחליף' [כלומר דאין האיסור רק על הלבישה], אלא [האיסור הוא גם] 'להיות לבוש בט' הימים בבגדי שבת'. דאטו מי שלבש בגדי שבת לסנדקאות בשבוע שחל בו ט"ב, יהא רשאי להשאר לבוש בהם גם אח"כ וגם אחרי ערבית של

אותו יום, בודאי לא. וה"נ בנדו"ד, אפילו אם רשאי להשאר בבגדי שבת עד גמר סעודת מלוה מלכה... שצריך לעשותה בכבוד (כשו"ע סי' ש), ועד אחרי סעודת מלוה מלכה נשאר מהנשמה היתירה, כמובא ב[שערי תשובה] שם מהאר"י ז"ל, ולכן לא יעסוק במלאכה עד שיגמרה עיי"ש. אבל משגמרה אין שום ענין להשאר בבגדי שבת... וכן משמע מלשון רמ"א (תקנא, א) 'מילה שהיא מר"ח עד תשעה באב נוהגין שהמוהל וכו' לובשין בגדי שבת, אבל בלאו הכי אסור', משמע שהלבישה דהיינו להיות לבוש, הוא האיסור". ועל כן פסק שם שבמוצאי שבת חזון צריך להחליף בגדי שבת מיד אחרי המלוה מלכה, גם אלו שנוהגים בכל ימות השנה במוצאי שבתות להיות לבושים בבגדי שבת (ראה 'חקרי מנהגים' ח"ב סי' עב חילוקי המנהגים שבזה).

אמנם מה שדייק מלשון הרמ"א שכתב "אבל בלאו הכי אסור", אינו מובן, כי כנראה שהוא הבין שכוונת הרמ"א לפרש "בלאו הכי" היינו שבאם נגמר הברית כבר אסור. אבל בפשטות כוונת הרמ"א היא לעצם האיסור, דהיינו שבאם אין ברית אסור ללבוש בגדי שבת. וכן מה שהכריח מסברא שאחרי הברית ודאי אינו רשאי להשאר לבוש בבגדי שבת, כנראה לא ראה דברי ה'כנסת הגדולה' שמתיר בכגון דא. וכן כתב בשו"ת 'שבט הקהתי' (ח"ה סי' קא) שבברית מילה שחל בתשעת הימים, "דמותר לילך גם אחרי הברית בבגדי שבת".

ואכן מנהג העולם הוא שלא להחליף בגדי שבת במוצ"ש חזון גם אחר סעודת מלוה מלכה.

האם צריך לפשוט בגדי השבת

בט' באב שחל במוצאי שבת

כתב הרמ"א (סי' תקנא ס"ב) לגבי ליל ט"ב: "ומותר ברחיצה וסיכה ונעילת הסנדל עד בין השמשות. מיהו בחול נוהגין לחלוץ מנעלים קודם שיאמר ברכו, ואם הוא שבת

מדברי הרמ"א הנ"ל ושאר פוסקים, שכיון שהם דנים רק על דבר חליצת המנעלים, ולא כתבו כלום אודות זמן לבישת בגדי חול, הרי זה מורה שבגדי חול אפשר ללבוש גם לפני זה, כי אין זה "סימן אבילות ממש".

אבל באמת אפשר לדייק להיפך ולומר, שהטעם שלא דנו בו הפוסקים, הרי זה מכיון שאין חיוב ללבוש בגדי חול מיד עם צאת השבת, ומאותו טעם ממש שהציע ה"שבת הלוי", שכיון שבגדי חול אינם "סימן אבילות ממש" על כן אינו צריך לעשותו מיד עם צאת השבת.

ויש לחדד החילוק שבין דין חליצת המנעלים והחלפת בגדי שבת (שנובע מאיסור תכבוסת וכנ"ל), שגדר חיובם שונה לגמרי, דהנה מדברי הרמב"ם ב'תורת האדם' ('כתבי רמב"ן' ח"ב עמ' ריב) יוצא שחיובי האבילות מתחלקים לשנים: "אבילות כשמה, שלא יתעסק בדברים של שמחה אלא בדברים של אבילות", ועל כן יש איסור של רחיצה וסיכה ותשמיש ותכבוסת ותספורת, וכן "לענות ולצער נפשו מנוהג של כל העולם", ועל כן אסור בנעילת הסנדל כי צריך להצטער על האבירה שאבד.

[וראה 'דברי יחזקאל' (סי' יז אות ד): "דכל הדברים שהאבל אסור בהם, כמו רחיצה וסיכה ודומיהן, אין הכוונה דהם איסורי ל"ת כמו ל"ת דעלמא, אלא דעיקרן מצד שע"ז הוא מבטל מצות אבילות, וכל הני דאבל אסור בהן הם דברים של שמחה". ולכאורה שונה מזה נעילת הסנדל, שאינו ענין של שמחה, אלא שחסרונו הוי ענין של צער.]

ומעתה מבואר למה נעילת הסנדל הוא "סימן אבילות ממש", כי על ידו הוא מבטא את האבילות, כיון שהוא מצטער. ולא עוד אלא שחסרון בענין של נעילת הסנדל הרי זה חסרון בגוף האבילות, כיון שאינו מצטער. משא"כ בגדים מכובסים ושאר האיסורים אינם יוצרים את האבילות, אלא שע"ז הוא מראה שהוא עסוק באבילותו, ובאם מתעסק בדברים של שמחה הרי "נראה כמסיח דעתו

חולצים לאחר ברכו, מלבד שליח צבור שחולץ קודם ברכו".

ויל"ע האם כשחולצים מנעלים במוצאי שבת צריכים גם לפשוט את בגדי השבת, וכפי שנקט בפשטות הגרשז"א ב'הליכות שלמה' (בין המצרים פט"ו סי"ב): "חל תשעה באב במוצאי שבת, וכן בתשעה באב נדחה, יש להורות לפשוט בגדי שבת ולחלוץ המנעלים חצי שעה לאחר שקיעת החמה, ואז ילבוש בגדי חול ונעלי בד".

ואין להביא ראיה מזה שהרמ"א הזכיר רק חליצת המנעלים, שהרי הוא פסק לעיל (סי' תקנא ס"א) שב"שבת של חזון אין מחליפין ללבוש בגדי שבת".

וכן גם אין להביא ראיה ממנהגי קהילות החסידים בהונגריה שנהגו ללבוש מיד בגדי החול, כי י"ל שנהגו כן כיון שחלק מהקהל לבשו גם בשבת בגדי חול, ועל כן לפחות במוצאי שבת לא רצו לעשות אגודות אגודות ולנהוג במנהגים שונים. אבל בקהילות שכולם לבושים בבגדי שבת, אין ראיה שצריך ללבוש מיד בגדי חול.

'שבת הלוי': אפשר ללבוש בגדי חול לפני שהחשיך, הרבה לפני חליצת המנעלים

והנה בשו"ת 'שבת הלוי' (ח"ז סי' עז אות א) נשאל: "מתי יש לחלוץ המנעלים ובגדי שבת, אם לחלוץ בבית במוצש"ק ולבא לביהכנ"ס בבגדי חול, או רק לחלוץ המנעלים בביהכנ"ס (כמבואר ברמ"א סי' תקנ"ג ס"ב) ובגדי שבת אחרי התפילה". והשיב: "מסתימת הפוסקים משמע דאין קפידה ללבוש בגדי חול, ובפרט אם כבר חל לילה, דהקפידו רק על חליצת מנעלים לפני ברכו כיון דקדושת שבת עדיין נמשכת, וחליצת מנעלים סימן אבילות ממש, משא"כ חילוף בגדים, והרי לדעת הרמ"א אפילו בשבת זה גופא אין ללבוש אלא בגדי חול".

לדבריו אפשר ללבוש בגדי חול לפני ברכו, ואפילו לפני שהחשיך, ומדייק כן "מסתימת הפוסקים". ולכאורה דייק כן

משא"כ כאן דהוא לבוש ובא מבעו"י ולא היתה לו שעת היתר בעיצומו של יום, פשיטא שצריך תיכף לפשוט כשנעשה חשיכה, גם מדין ט"ב עצמה, אף אם לא היה אומר שום איכה וקינות. ולכן נ"ל דהדרך הנכונה היא לקבוע אז מעט יותר מאוחר תפילת מעריב, והציבור ימתינו בבתיים ותיכף כשיחשיך יאמרו ברוך המבדיל ויחליפו הבגדים ויבואו לביהכנ"ס.

'נמעי גבריאלי': "מדינא אין חיוב לפשוט בגדי שבת תיכף"

אמנם ב'נמעי גבריאלי' שם (פצ"ד ס"ה והערה יד-טו, ושם סוף עמ' תרמג) כתב: "לא נתבאר בפוסקים מתי מחליפין את בגדי [ה]שבת. אך מסתבר להחליפו אחר זמן מוצאי שבת לפני מעריב, וכן עמא דבר... וכן ראיתי למעשה מנהג רוב גדולים בין בא"י ובין בחו"ל". אמנם הוסיף ד"מדינא אין חיוב לפשוט בגדי שבת תיכף, רק אסור בנעילת הסנדל".

יסוד דבריו הוא פסקו של ה'אשל אברהם' דלעיל: "איסור הוא רק התחלת הלבישה, ולא שייך בכך מעין חיוב על שיעור פשיטה כבכלאים, ורק תחילת הלבישה יש עליו מניעה", ועל יסוד זה כתב עוד הנט"ג: "...וא"כ יכול להשאיר בבגדי שבת עד אחר הקינות. וכן נהג כ"ק אדמו"ר מליובאוויטש זצ"ל שחלץ רק מנעליו אחר [צ"ל: לפני] ברכו, ונשאר בבגדי שבת עד אחר הקינות. וכן נהגו יחידי סגולה בעיה"ק ירושלים שלא פשטו אפילו השטריימעל עד אחר קריאת איכה בלילה".

ובספר 'נפלאים מעשיך' (עמ' עו) כתב: "שמעתי ממורי מפאיע הי"ד, שכשחל תשעה באב במוצאי שבת קודש, המשיך הרה"ק מצאנו זי"ע ללכת עם הבגדי שבת, ואמר שאינו יכול להפרד מיום השבת".²

מהאבילות", וכפי שכתב ה'מגן אברהם' (סי' תקנא סק"ב), ומקורו מרש"י בתענית (כט, ב).

ואולי לזה כוונת התוספות (מועד קטן כד, א תוד"ה לא שנו): "ושמא במנעלים יש הוכחה יותר" אם הוא באבילות.

ה'שרי חמד': חליצת מנעל ושינוי בגדים אחרי תפילת ערבית

ומצאתי ב'שרי חמד' (פאת השדה סוף מערכת בין המצרים אות חי - מהדורת קה"ת ח"ח עמ' 3533) שכתב: "...וכן נהגתי בעצמי שלא לעשות שום שינוי בפשיט(ו)ת בגדי שבת וכיוצא עד שתחשך ואתפלל ערבית ואחר כך חליצת מנעל ושינוי בגדים וכו'..."

אמנם מה שכתב לענין חליצת המנעלים זה נגד דברי הרמ"א שכתב בפירוש ש"חולצים לאחר ברכו", ולא לאחר תפילת ערבית.

הר"ש דבליצקי: לפי ה'כנסת הגדולה' ודאי אינו מן הנכון לקרות איכה וקינות בבגדי שבת

וב'זה השלחן' העיר שם מדברי ה'כנסת הגדולה' שאחרי ברית מילה ביום ט' באב "אינו מן הנכון לקרות איוב וירמיה בבגדי שבת", ועפ"ז כתב: "פשיטא וק"ו דגם כאן [בליל ט' באב] בשעת אמירת איכה וקינות אין לו להיות לבוש בבגדי שבת, ועדיפי איכה וקינות יותר מאיוב ושאר דברים רעים, מדהם יותר חיוב ועיקר ענינו של יום... להיות בשעת איכה וקינות מלובש עדיין בבגדי שבת בודאי מכווער הדבר".

"ואף להבנת הכנה"ג בדעת המהרי"ל דאם לא היו חוזרין לומר איוב לא היו צריכים לפשוט, זהו הכל שם מדהתירו לו בעיצומו של יום ללבוש בגדי שבת לכבוד המילה, שוב אין מכריחים אותו לפשוט...

² ומן הענין להביא המסופר ב'באר הגן' (גליון פרשת דברים תשע"ד עמ' 7-8), על הגאון רבי איסר זלמן מלצר זצ"ל בעל האבן האזל, שבשנה אחת שתשעה באב שחל מוצ"ש התאחר לצאת מביתו להתפלל מעריב ולקרוא 'איכה', ולכן התכוון לילך לביה"כ החסידי בבתי ראנד, והחליט במחשבתו שבוודאי נהגו החסידים

במהרי"ל מציין: "וכן בספר פרנס", והכוונה ל'ספר הפרנס' (סי' רעד) של רבינו משה פרנס, תלמיד המהר"ם מרוטנבורג. הספר הזה נדפס לראשונה מכת"י בשנת תרנ"א, ולאחרונה יצא לאור מחדש ע"פ כתבי-יד ע"י מכון ירושלים.

אמנם כשנעייין בפנים דבריו נראה שינוי יסודי, ששם כתוב: "ואם יש תינוק למול בט' באב, הולכין אבי הבן ובעל ברית והמהול אחר גמר קינות ולובשים בגדים אחרים, אך לא לבנים, ומדליקין נרות, וחוזרין לבהמ"ד למול התינוק, ואחר המילה אומר איוב וירמיה ופושטין בגדי שבת אשר לבשו".³

הרי מפורש ב'ספר הפרנס' שפושטין בגדי שבת רק לאחר איוב וירמיה, ובגדי שבת אינו מהוה סתירה לקריאת איוב וירמיה. וזה שונה מדברי ה'כנסת הגדולה' בשני דברים: (א) גם בשביל אמירת קינות וירמיה אין צריך להחליף את בגדי השבת. (ב) אמנם לאחר שיוצאין מביהכ"נ חייבים בכל מקרה להחליף את בגדי השבת.

וכבר עמד בזה בשו"ת 'רעבנות אפרים' (ח"א סי' שעט), והעיר: "וק"ק דבמהרי"ל מובא דפושט קודם ואח"כ אומר ירמיה, ובפרנס מבואר דפושט אח"כ, וקשה, מדוע, בשלמא אם פושט קודם אז הטעם כי עדיין לא אמר קינות, אבל אם אומר ירמיה ואח"כ פושט מדוע". ולכאורה הביאור בזה הוא שלאחר שכבר לבושים בבגדי שבת בביכה"נ לא הטריחו עליהם ללכת הביתה ולהחליף את בגדיהם. אבל אחרי הברית וקריאת ירמיה כשחוזרים לבתיהם אז צריכים להחליף.

'מועדים וזמנים': "בהרבה בתי מדרשים קורין איכה בבגדי שבת"

וב'מועדים וזמנים' (ח"ז סי' רנו) כתב: "בצום תשעה באב שחל במוצאי שבת... נראה שאין להתפלל אז מעריב בבגדי שבת, שהרי אסור ללבוש בגדי שבת אפילו בתשעת הימים... וכ"ש בת"ב גופא... וכ"ש כשניכר היטב שזהו בגדי שבת, כמו בבגדי משי. ואם קורא בהם איכה אין לך סתירה לאבילות גדולה מזו... ועכ"פ להתאבל ולומר קינות בבגדי שבת ויום טוב שאדם שמח בהם, ודאי ראוי למנוע מזה... המחמיר ולבוש בגדי חול ומקונן ואומר איכה בבגדי חול דוקא, קיים מצות אבל כהלכתה (וכן בכל אבל במוצ"ש, נראה שמיד בצאת השבת ילבש בגדי חול ויתפלל בהם ערבית. ובאבילות דת"כ ודאי החיוב כן וכמ"ש)".

אמנם מוסיף להעיר: "...ואם כי בהרבה בתי מדרשים קורין איכה בבגדי שבת, היינו מפני טירחא דציבורא להתאסף אח"כ".

ראיה מדברי מהר"ם מרוטנבורג שלא הטריחו להחליף בגדי שבת לפני קריאת איוב וירמיה

ויש להביא ראיה לזה, דהנה כבר העתקנו לעיל מש"כ ב'מנהגי מהרי"ל': "מילה שחל בט' באב... אחר המילה פושטין הנ"ל בגדיהן אשר החליפו, וכן בספר פרנס, ואומרים איוב וירמיה", ומזה דייק ב'כנסת הגדולה' ש"אינו מן הנכון לקרות איוב וירמיה בבגדי שבת".

שלא לפשוט את בגדי השבת והשטריימל במוצ"ש, ולכן הלביש גם הוא השטריימל שלא להיות שונה משאר המתפללים, וכשנכנס לביהמ"ד עטור בשטריימל לראשו, הופתע לגלות שכל הקהל לובשים בגדי חול. ואפשר ללמוד מעובדא זו, שסבר שאין זה איסור חמור כ"כ ללבוש בגדי שבת.

3 ובספר 'תשובות פסקים ומנהגים' שבו נאספו כל דברי המהר"ם מרוטנבורג (ח"ג עמ' פט-צ) מציין שכ"ה גם בשו"ת מהר"ם דפוס ברלין (סי' רמא [קסב] במהדורת מכון ירושלים) ובמרדכי מועד קטן (סוף פ"א) "הגהות דשייכי לעיל מהלכות תשעה באב" (ומה שהוגה שם בגליון "איכה וקינות" במקום "איכה וירמיה" אינו נכון, ויעידו על זה המקבילות ודברי המהרי"ל ומה שציין במהדורת מ"י שם הערה ט). וב'תשובות ופסקים' שם ציין למה שהעיר ע"ז ב'חידושי אנשי שם' למרדכי תענית (אות תרל). וראה ביאור דברי ה'אנשי שם' בדברי הגאון ר' משה יצחק אביגדור שנדפסו ב'אוריתא' (חי"ד עמ' מו אות ה).

ובשולי הגליון (הערה ה) הוסיף לבאר: "לא נתבאר בפוסקים מתי מחליפין את הבגדי שבת. ומסתבר שכיון דהחלפת הבגדים אינה בכלל אבילות שקבעו חז"ל, יש להקל להחליף אחר הבדלה. וכ"כ באשל אברהם (תניא סי' תקנ"א)... רק תחלת הלבישה יש עליה מניעה עיי"ש, וא"כ ה"ה בנ"ד, ובפרט שלא הבדיל עדיין. וכן נהג כ"ק אדמו"ר מליובאוויטש זצ"ל בימי אביו, שבא לבית המדרש במוצאי שבת בחליצת נעל, ולא פשט בגדי שבת עד אחר הבדלה. וכן שמעתי מכמה גדולים שנהגו שפשטו בגדי שבת אחר מעריב. וראה בדרכי חיים ושלום (אות תתרל"א) שהגה"ק ממנוקאטש בימי אבולתו ישב בסעודה שלישית מאוחר כלילה כדרכו תמיד, והבדיל שם בביהכ"נ כרגיל עיי"ש".

הרי לנו שכ"ק אדמו"ר מליובאוויטש נהג הנהגה דומה במוצאי שבת של ט' באב ובמוצאי שבת של האבילות, ובשניהם לא החליף בגדי השבת עד לאחר שיצא מבית הכנסת. אבל בעוד שבמוצאי שבת של האבילות כתב ב'נטעי גבריאלי' ש"כמה גדולים שנהגו שפשטו בגדי שבת אחר מעריב", הרי במוצאי שבת של ט' באב הוא כתב ש"מנהג רוב גדולים בין בא"י ובין בחו"ל" להחליף לפני ערבית.⁴

אלו שלובשים שמדימליך בשבת יש להחליפם

אמנם העירני מו"ר הגאון רבי גבריאלי צינער שליט"א, בעל 'נטעי גבריאלי', די"ל דמנהגו של הרבי מליובאוויטש שלא

וב'ביאור רמ"ב' על 'ספר הפרנס' להגאון ר' משה בצלאל לוריא, בעהמח"ס 'נהור שרגא' ועוד, עמד על השינוי היסודי הנ"ל, והביא ראיה שאפילו אחרי שנגמר סיבת ההיתר א"צ להחליף את הבגדים. ואלו דבריו: "ואחר המילה אומר איוב וירמיה ופושטין בגדי שבת. משמע דהיה מנהגם לומר איוב וירמיה אחר קינות, ואומרים זה אחר המילה שהיה אחר קינות, ואח"כ פושטין הבגדים. ולכאורה ראוי לפושטן מיד אחר המילה ולומר איוב וירמיה שהם כענייני קינות בבגדי חול. ובמג"א (סי' תקנ"ט סק"י) כתב ממהרי"ל אחר המילה פושטין הבגדים. ואפ"ל מעין דאיתא בש"ע (סי' קס"ח ס"ה) דבעה"ב הנוהג מפת עכו"ם ואורח שאינו נזהר מיסב עמו על השולחן, כיון דמצוה מוטלת על בעה"ב לבצוע, יבצע מן היפה דעכו"ם, וכיון שהותר לבצוע הותר לכל הסעודה ע"ש. וה"נ כיון דהותר בבגדי שבת בשביל המילה, הותר בביהכנ"ס גם לאמירת איוב וירמיה שם וסגי לפושטן כשיבוא לביתו".

מתי האבל מחליף את בגדיו במוצאי שבת

ומעניין להשוות ההנהגה בתשעה שאב שחל במוצאי שבת להנהגת האבל במוצאי שבת, וכך כתב ב'נטעי גבריאלי' (אבילות ח"א פקי"ח אות ב): "חולץ מנעליו אחר זמן צה"כ של מוצאי שבת... אך שאר בגדי שבת מדינא א"צ להחליף רק אחרי הבדלה. אך המנהג לפשוט כל בגדי שבת קודם מעריב, כשוודאי לילה, אחרי אמירת ברוך המבדיל...".

4 בענין הנ"ל התפרסמו רשימת זכרונותיו של הרי"ל גרונר ז"ל מה שאמר לו כ"ק אדמו"ר מליובאוויטש זי"ע בשנת תשמ"ח לרגל תשעה באב שחל בשבת לאחר שרצו לאחר זמן תפילת ערבית כדי לאפשר לציבור להחליף נעליים, וצויין לפניו שיש גם קהילות הנוהגות להחליף לבגדי חול, והתבטא בתמיהה: הייסן אידן אהיים גיין און ווארטן ביז נאכ'ן זמן, און צוליב דעם אפהאלטען תפלת ערבית? ! עס איז א מנהג אין אונגארין, אבער אין רוסלאנד האט מען דערפון ניט געוואוסט! [לצוות ליהודים לילך הביתה ולחכות עד אחר זמן יציאת השבת, ועקב כך לעכב את תפילת ערבית? ! זה מנהג שהיה נהוג בהונגריה, אבל ברוסיה לא ידעו ממנהג כזה].

ועד"ז כתב לי הגאון הרב אליהו לנדא שליט"א, מראשי ישיבת תומכי תמימים בכפר חב"ד: "אבי הרב [הגאון] החסיד ר' יעקב לנדא אב"ד בני ברק] זללה"ה קרא איכה ואמר קינות בט"ב שחל במוצאי שבת בבגדי שבת".

קודש". וראה שם בהערה "דהצדיקים הולכין גם בחול בד' בגדי לבן, כי תלמיד חכם בחינת שבת'.

והנה מה שנשאר רבינו זי"ע לבוש עם הטיש בעקיששע של שבת גם בליל תשעה באב, הוא כנראה שכן היה דרכו הרבה פעמים ללבוש בעקיששעס כאלו גם בימי החול, לכבוד סעודת ראש חודש או ברית מילה וכיוצא, ונשאר לבוש בבעקיששעס כאלו גם אחר הסעודה למשך כל היום".

האם להחליף בגדי השבת בלילה שמתקיימת במוצאי שבת

כל הדיון הנ"ל נוגע לעוד ענין הלכתי, וכפי שכתב בשו"ת 'אגורה באהלך' (ח"ב סי' מח פ"ב אות א): "כשמתקיים לוייה במוצאי שבת הקרובים המתאבלים ילבושו בגדי חול. וגדולה מזו ראיתי אצל כ"ק אדמו"ר בעל 'ויגד יעקב' מפאפא זי"ע, שהיה לוייה באחרון של פסח של אשה חשובה מאד, וכ"ק לוייה אותה כמעט עד הבית החיים, והסיר את השטריימל שלו ולבש [בחג] כובע של חול. ובתחילה כאשר באתי לכאן, אם אירע לוייה במוצ"ש נהגתי כן לעצמי. אולם כאשר ראיתי ששאר הרבנים וכש"כ הבעלי בתים אינם נוהגים כן, הפסקתי מזה. אבל עכ"פ הקרובים המתאבלים בודאי נכון שילבושו בגדי חול תיכף אחר הבדלה, וכמו שנוהגין כן בט' באב שחל במוצ"ש להחליף הבגדים".

והעירני ידידי הרב בנימין קלוגר: כאן בירושלים במוצ"ש הרי עורכים הלוויות, וחוז' מהאבלים הקהל הולך עם בגדי שבת כרגיל. גם בהלוויית הגר"מ פיינשטיין בשושן פורים בירושלים הלכו הכל בשטריימלאך.

תבנא לדינא

◆ כתב הרמ"א שבשבת חזון אין לובשים בגדי שבת. וכך נהגו בעבר בהרבה קהילות אויבערלאנד, אמנם כהיום נשתקע מנהג זה.

להחליף את בגדי השבת מיד עם צאת השבת, היה רק מפני שלא היה הבדל גדול כל כך בין בגדי החול שלו לבגדי השבת, משא"כ אלו שלובשים שטריימליך, כיון שבגדי השבת שלהם ניכר לכל, על כן מסתבר שיש להחליפם מיד עם צאת השבת.

ויש להעיר שעל דרך סברא זו נמצא גם ב'ערוך השלחן' (סי' תקנא סי"א).

ויש לציין למנהגו של ה'מנחת אלעזר' (דרכי חיים ושלום' בשולי הגליון לאות תרע): "קודם ברכו הלך החדרה ולבש הכובע", הרי שרק את השטריימל הוא החליף בכובע, אבל לא את שאר בגדי השבת [ומעתה יש לתקן את מה שכתב ב'נעמי גבריאלי' שם (בהוספות לסי' צד שבמהדורת תשס"ג): "וכ"כ דרכי חיים ושלום שלבש בגדי חול לפני מעריב", שהרי החליף רק את השטריימל].

אך כתב לי ידידי הרה"ח מאיר יוסף פרענקעל, משב"ק אצל האדמו"ר ממנוקאטש שליט"א בארא פארק:

"במענה לשאלתו על מנהגו של רבינו בעל מנחת אלעזר זי"ע בליל תשעה שבאב שחל במוצאי שבת קודש לענין חילוף הבגדים אחר השבת, הנה אכן כך היה נוהג להסיר עטרת השטריימל של שבת קודש, ולהלביש את הכובע של חול, מבלי להחליף כל שאר הבגדים.

ועל שהעיר בשם חכם אחד, שאצל רבינו זי"ע לא היה חילוק בין בגדי שבת לבגדי חול, הנה ראה נא בדרכי חיים ושלום (אות ו) אשר הד' בגדי לבן [כתונת, טלית קטן, מכנסיים והלאבע"ל] לא שינה מעולם מללבושם, בין בחול בין בשבת (רק לשבת ויום טוב החליפין כמובן), והם היו כולם לבנים, וגם האנפלאות (שקורין זאקי"ן או שטרימפ"ף) היו לבנים בחול ובשבת

- ◆ איסור לבישת בגדי שבת יש לפרש בשני אופנים: (א) שלא ללבוש בגדים נאים. (ב) שלא ללבוש בגדים נקיים ומכובסים. ומה'מגן אברהם' יוצא שגם איסור לבישת בגדים נאים אינו אלא כיון שהם נחשבים כמכובסים ומגוהצין.
- ◆ כתב המהרי"ל שבעלי ברית בתשעה באב פושטין את בגדי השבת אחרי הברית. וביאר ב'שיירי כנסת הגדולה' שזה רק כיון שאינו מן הנכון לקרוא איוב וירמיה בבגדי שבת, אבל באם לאו אין קפידא אם נשאר בבגדי שבת. וכך כתב ב'אשל אברהם' שבאם לבשו כבר את בגדי השבת אין חיוב לפושטם, כי האיסור אינו אלא על הלבישה. ועל כן במוצאי שבת חזון אין צריך להחליף כלל את בגדי השבת.
- ◆ כתב הרמ"א שבמוצאי שבת שחל בט' באב נוהגים לחלוץ את המנעלים לפני או אחרי ברכו. ודעת הגרשז"א שאלו שנוהגים ללבוש בגדי שבת בשבת חזון מחליפין ביחד עם הנעלים גם את בגדי שבת. אמנם ה'שבט הלוי' סובר שאולי אפשר כבר להחליף את בגדי השבת לפני צאת השבת, אמנם לכאורה אין דבריו מוכרחין.
- ◆ גם הר"ש דבליצקי סבר דיש להחליף מיד את בגדי השבת. ועכ"פ יחליפם מיד לאחר ערבית, כיון דאין נכון לומר בהם איכה וקינוח, וכדברי ה'כנסת הגדולה'. אמנם ה'מועדים וזמנים' מביא שבהרבה בתי מדרשים קורין איכה בבגדי שבת, היינו מפני טירחא דציבורא להתאסף אח"כ. ומדברי המהר"ם מרוטנבורג ב'ספר פרנס' יוצא דאפשר לומר איכה וקינוח בבגדי שבת. אמנם לאחר זה ודאי יש להחליפם.
- ◆ ה'נטעי גבריא' כתב דבמוצאי שבת שחל בט' באב "מדינא אין חיוב לפשוט בגדי שבת תיכף, רק אסור בנעילת הסנדל". ודומה לזה כתב אודות הנהגת האבל במוצאי שבת ד"שאר בגדי שבת מדינא א"צ להחליף רק אחרי הבדלה". אמנם בט' באב שבמוצאי שבת "מנהג רוב גדולים בין בא"י ובין בחו"ל" להחליפם מיד עם צאת השבת. ואילו אודות האבל במוצאי שבת כתב "שמעתי מכמה גדולים שנהגו שפשטו בגדי שבת אחר מעריב".
- ◆ כ"ק אדמו"ר מליובאוויטש זי"ע נהג במוצאי שבת שחל בט' באב להחליף רק את הנעלים, וקרא את האיכה והקינוח בבגדי השבת. וגם כשהיה אבל במוצאי שבת לא פשט את בגדי השבת עד אחרי הבדלה. והעיד גם שברוסיא וביעקאטרינסלאוו לא נהגו להחליף את בגדי השבת לפני תפילת ערבית. וכך נהג גם הגאון החסיד ר' יעקב לנדא ז"ל אב"ד בני ברק. אמנם יתכן שמנהגם מבוסס על כך שלא היה הבדל גדול בין בגדי החול שלהם לבגדי השבת, אבל אלו הלוכשים שטריימליך צריכים להחליף לכובע של חול מיד עם צאת השבת.